

Doğanın Yeni Ontolojisi: Schelling'in Doğa Felsefesinden Kantçı Soykütüğün Silinişi

Oya Esra Bektaş¹

ORCID: 0000-0002-0976-8759

DOI: 10.55256/TEMASA.1793888

Öz

Bilindiği gibi Kant, doğayı, transendental öznenin anlama yetisinin apriori kategorileri ve düzenleyici ilkeleri aracılığıyla kavranabilen bir fenomenler bütünü olarak değerlendirir. Bu bağlamda doğa, Kant felsefesinde, deneyimin olanaklılığının koşulları içerisinde şekillenen bir görünüşler dizgesi olarak karşımıza çıkar. Schelling ise bu Kantçı sınırlandırmayı aşarak doğayı, insan zihninden bağımsız, kendi içinde etkin, üretken ve yaratıcı bir varlık alanı olarak tasarlar. Onun radikal olarak nitelendirilebilecek bu bakış açısı, doğayı yalnızca epistemolojik bir mesele olarak ele alan Kant'tan köklü bir kopuşu temsil eder. Buna göre doğa, anlama yetisinin içine hapsedilmiş ve yalnızca mekanik yasalarla açıklanabilen bir nesneler topluluğu değildir. Schelling, doğayı organizma ile mekanizmayı, zorunluluk ile özgürlüğü birleştiren yaratıcı bir süreç olarak konumlandırır. Böylece Kant'ın doğaya ilişkin bilgi anlayışının kurucu etkisini ortadan kaldırır ve onun yerine, doğayı kendi başına var olan, dinamik ve üretken bir bütünlük olarak ele alan yeni bir ontolojik paradigma önerir. Bu ontolojik dönüşüm, Kantçı transendental idealizmin doğa anlayışını askıya alarak, doğayı kendi içkin ilkeselliği doğrultusunda düşünmeyi mümkün kılar ve böylece spekülasyonlu doğa felsefesi için asli bir zemin hazırlar.

Anahtar Sözcükler: Kant, Schelling, Doğa Felsefesi, Mekanizm, Organizma, Ontolojik Dönüş.

The New Ontology of Nature: The Erasure of Kantian Genealogy from Schelling's Philosophy of Nature

Abstract

As is well known, Kant conceives of nature as a totality of phenomena that can be apprehended through the a priori categories and regulative principles of the transcendental subject's faculty of understanding. In this context, nature, within Kantian philosophy, appears as a series of appearances constituted within the conditions of the possibility of experience. Schelling, however, transcends this Kantian limitation and conceives of nature as a realm of being that is independent of human consciousness—active, productive, and creative in itself. This perspective, which may be characterized as radical, represents a decisive break from Kant's conception of nature as merely an epistemological issue. Accordingly, nature is not a collection of objects confined within the bounds of the faculty of understanding and explicable solely by mechanical laws. Rather, Schelling posits nature as a creative process that unites organism and mechanism, necessity and freedom. In doing so, he reconfigures the foundational role of Kant's epistemology in the conception of nature and instead proposes a new ontological paradigm in which nature is regarded as an autonomous, dynamic, and productive totality. This ontological shift suspends the Kantian understanding of nature grounded in transcendental idealism and makes it possible to conceive of nature in accordance with its own immanent principles, thereby laying the groundwork for a speculative philosophy of nature.

Keywords: Kant, Schelling, Natural Philosophy, Mechanism, Organism, Ontological Turn.

¹ Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. oyaesrabektas@nevsehir.edu.tr

Giriş

Kant'ın doğaya ilişkin görüşlerini şekillendirdiği yıllar, aynı zamanda doğa bilimlerinde büyük ve hızlı gelişmelerin yaşandığı yıllardır. Doğa bilimlerinin felsefeden koparak bağımsızlıklarını ilan etmesi, felsefenin kendi kaderine terk edilmesi algısına yol açar. Kant'ın doğa felsefesi üzerine eğilmesinde bu kadere karşı çıkışı önemli bir rol oynar. Doğa bilimlerinin rehberi olarak felsefenin ve özellikle de bir doğa felsefesinin gerekliliğine vurgu yapan Kant, bu bağlamda döneminin doğaya ilişkin problemlerine hiç de göz ardı edilemeyecek önemli birtakım açıklamalar getirir. Bunlar arasında mekanizma ve organizma kavramlarına ilişkin belirlemeleri özellikle önemlidir. Nitekim Kant, doğaya ilişkin bilginin olanağının koşullarını bu kavramların açıklamasında bulur. Teorik felsefesinde doğanın bilgisi için mekanizma gereksinimin kaçınılmaz olduğunu ya da bir başka ifade ile doğanın ancak mekanizma yoluyla bilinebileceğini ileri süren ve bu düzeyde doğayı fenomenal bir varoluş alanı olarak ele alan Kant, aynı doğanın nasıl olup da bir organizma olarak görülebileceğine ilişkin açıklamayı ise üçüncü eleştiriye, yani *Yargı Gücünün Eleştirisi*'ne saklar. Söz konusu eserde doğanın bir organizma olmasa da öyleymiş gibi düşünülebileceğini ileri sürerek doğaya öznenin zihin yapısına atfedilen düzenleyici bir ilke üzerinden yaklaşır. Böylelikle Kant'ın kavrayışında doğaya teleolojik bir yapı eklenir.²

Kant'ın doğaya ilişkin açıklamaları, Schelling'in doğa felsefesinde yankısını bulur. Schelling'in felsefesinin bütününde olduğu gibi doğa felsefesinde de *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nin göz ardı edilemez bir etkisi söz konusudur. Schelling'in kendi ifadeleri de bunu kanıtlar niteliktedir: “Yargı Gücünün Eleştirisi, Kant'ın en derin eseridir; onunla bitirmek yerine onunla başlasaydı, tüm felsefesine tamamen farklı bir yönelim kazandırabilirdi.”³ Eserin Schelling üzerindeki etkisi doğa felsefesi söz konusu olduğunda daha da belirgin hale gelir. Öyle ki onun doğa üzerinde düşünürken kullandığı organizma, amaçlılık, bütünlük gibi sözcüklerin her birinde Kantçı terminoloji etkilidir. Doğa felsefesi üzerine yazdığı eserlerinin önemli kısımlarında Kant'tan izlere rastlanır. Ancak bu etki, Schelling'in düşünsel yolculuğunda giderek belirsizleşmeye başlar ki doğa felsefesi yine bunun önemli bir göstergesidir.

Schelling de tıpkı Kant gibi mekanik bir açıklamanın doğayı temellendirmede önemli olduğunu vurgular ve yine Kant gibi işin içine organik açıklamayı dâhil eder. Ancak ne mekanizma vurgusu ne de organizmaya yüklediği anlam Kant ile aynıdır artık. Schelling, doğa söz konusu olduğunda Kant'ın tersine mekanik açıklamayı minimize eder. Bunun yanı sıra doğanın organik yapısını da öznenin zihninin düzenleyiciliğine indirgemekten kaçınır. Ona göre doğa kendi başına bir varoluşa sahiptir, onun kendi organik işleyişi söz konusudur. Dolayısıyla bizim bu organik yapıyı, içinde bir amaçlılık varmış gibi düşünmemize gerek yoktur. Nitekim doğa zaten içsel bir kurucu ilke olarak amaçlılığı kendi içinde barındırır.⁴ Böyle olunca da Schelling, Kant'tan farklı olarak doğanın bilgisine ilişkin koşullar belirlemenin ötesine geçerek onun kendi bütünlüğü içinde varoluşunun olanaklılığının koşullarına odaklanır.

Bu bağlamda bu çalışmada Kant ve Schelling'in doğaya yaklaşımlarındaki bu ince ayrıma odaklanılacak ve söz konusu ayrımın, iki filozofun başından itibaren ortaya koydukları bakış açılarından ve felsefeye yaklaşımlarından ileri geldiği gösterilmeye çalışılacak, böylelikle Schelling'in doğaya yaklaşımının Kantçı soykütüğe bağlı kalmadığına vurgu yapılacaktır. Kant'tan bu kopuş elbette ani bir sıçrama ile gerçekleşmemiş olup aynı zamanda Fichte'nin özgürlük temelli ben diyalektiğini doğaya uygulama çabasına ve Spinoza'nın monizmini yeniden yorumlama girişimlerine yanıt olarak anlaşılmalıdır. Bu bağlam, Schelling'in doğayı yalnızca tinsel bir özün yansıması değil, kendinde etkin bir varlık olarak düşünme yöneliminin tarihsel arka planını oluşturur. Çalışmanın arka planında bu geçişlilik dikkate alınacak ve işleyiş buna göre biçimlendirilecektir.

² Immanuel Kant, *Kritik der Urteilskraft* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974), B288–B303.

³ Frederich Wilhelm Joseph Schelling, *Sämtliche Werke* (Stuttgart: Cotta, 1859), I/10:177.

⁴ Schelling, *Sämtliche Werke*, Vol. I/2:42–46.

1. Mekanik Doğadan Kendi Kendini Örgütleyen Doğaya

Doğa söz konusu olduğunda Kant'ın mekanik açıklamayı ön planda tuttuğunu görmek kolaydır. Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde açık bir biçimde maddi doğayı her zaman mekanizm ilkesi bağlamında düşünmemiz ve araştırmamız gerektiğini, mekanizmi doğal araştırmanın temeli haline getirmeden doğaya ilişkin doğru bilgiye ulaşamayacağımızı vurgular.⁵ Ancak ona göre doğa yalnızca cansız varlıklardan ibaret değildir. Doğada aynı zamanda canlılar da yer alır. Canlıların tâbi olduğu yasalar ise salt mekanizmle anlaşılamaz. Çağının bilimsel gelişmelerini yakından takip eden ve zamanının önde gelen doğa bilimcileriyle etkileşim halinde olan Kant, organizmalara ilişkin açıklama söz konusu olduğunda mekanizmi tümüyle terk etmeyecek ama yine de onun sınırlarına hapsolmayacak bir açıklamanın peşindedir. Kant'ın *Yargı Gücü'nün Eleştirisi*'nde öne çıkan tavrı, bu bağlamda Newtoncu indirgemeci olmayan mekanizm ile Alman fizikçi, kimyacı ve filozof George Ernst Stahl'ın doğal amaçlılığının birleşimidir.⁶

Makinenin yalnızca hareket gücüne sahip olduğunu ileri süren Kant'a göre, örgütlenmiş bir varlık olan organizma yalnızca bir makine değildir. Çünkü o, makineden farklı olarak kendi içinde biçimlendirici bir kuvvete sahiptir. Bir başka ifade ile bu kuvveti, kendisine sahip olmayan maddelere aktarır, yani onları organize eder.⁷ Bu durumda organizma adı verilen var oluş biçimi, maddeden farklı olarak kendini yeniden üretebilme gücüne sahiptir. Kant'ın burada işaret etmeye çalıştığı şey, organizmaların kendilerini yeniden üretebilme yeteneğidir. Organizmalar hem birey hem de tür olarak çoğalırlar.⁸ Bilindiği gibi Kant, buna ağaç örneğini verir. Ağaç, bir tür olarak, hem kendi kendisinin nedeni hem de sonucudur.⁹ Ancak bu örnek, Kant'ın doğanın bütünü'nün kendi kendini örgütleyen bir organizma olduğu düşüncesine ulaştığı sonucuna götürmemelidir. Aksine Kant, doğaya baktığımızda onda yaratılışın nihai amacı olabilecek hiçbir varlığa rastlayamayacağımızı, hatta böyle bir varlığın ya da nihai amacın olmadığını a priori olarak kanıtlayabileceğimizi iddia eder.¹⁰

Kant'a göre otobur hayvanların, bitkilerin onları boğacak kadar aşırı büyümesini engellemek için ya da etoburların, otoburların doymak bilmezliğine sınırlama getirmek için var olduğu iddia edilemez.¹¹ Organik canlıların birbirlerine karşı hiçbir görevleri yoktur. Organik doğadaki adaptasyonların dikkate alınmasından, ilahi temellere dayanan hiçbir doğa ekonomisi çıkarılamaz. Bu nedenle Kant, Tanrı inancını pratik akıl açısından temellendirir ve Tanrı'yı teorik bir biliş nesnesine dönüştürmemize izin vermez. Bu bağlamda Kantçı amaçlılık, niyeti olmayan içsel bir amaçlılıktır; estetikte olduğu gibi biyolojide de bu, amaçsız amaçlılık anlamına gelir. Bir başka ifade ile daha önce de vurgulandığı gibi organizmaların nihailiği, onların ilahi bir niyetten kaynaklanmalarını gerektirmez.¹² Sonuç olarak doğaya kendi kendini örgütleyen yetenekler atfetme fikrine karşı çıkan Kant, mekaniğin sınırlarını görse de henüz bu sınırları aşmaya hazır değildir.¹³ Bu çözümü tam anlamı ile benimseyerek temellendirecek ve söz konusu sınırın ötesine geçecek isim, Schelling olacaktır.

⁵ Kant, *Kritik der Urteilskraft*, B316.

⁶ W. Beekman ve H. Jochemsen, "The Kantian Account of Mechanical Explanation of Natural Ends in Eighteenth and Nineteenth Century Biology," *HPLS* 44, 10, (2022): 1. Erişim 14 Ekim 2025.

⁷ Kant, *Kritik der Urteilskraft*, B293.

⁸ Marie-Luise Heuser-Kessler, *Die Produktivität der Natur: Schellings Naturphilosophie und das neue Paradigma der Selbstorganisation in den Naturwissenschaften* (Berlin: Duncker & Humboldt, 1986), 41.

⁹ Kant, *Kritik der Urteilskraft*, B287f.

¹⁰ Kant, *Kritik der Urteilskraft*, B382.

¹¹ Kant, *Kritik der Urteilskraft*, B383-384.

¹² Philippe Huneman, Kant'ın, tam da bu yaklaşımı dolayısıyla *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde doğal amaçları tanımlarken araçlar/amaçlar sözlüğünden bütünler/parçalar sözlüğüne geçtiğini ileri sürer. Söz konusu kavramsal dönüşüm, Kant'ın geleneksel amaçlılık metafiziğinden esaslı ayrılışını göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Philippe Huneman, "From the Critique of Judgment to the Hermeneutics of Nature: Sketching the Fate of Philosophy of Nature after Kant," *Continental Philosophy Review* (2006): 2-3. Erişim 14 Ekim 2025. <https://doi.org/10.1007/s11007-006-9017>

¹³ Heuser-Kessler, *Die Produktivität der Natur: Schellings Naturphilosophie und das neue Paradigma der Selbstorganisation in den Naturwissenschaften*, 44.

Kendi kendini örgütlenme terimi, hiç şüphesiz, Schelling'in Kant'tan aldığı bir terimdir. Ancak onun bu kavramı Kant'tan çok öteye taşıdığı kuşku götürmez. Schelling, Kantçı söylemi aşarak sadece bireysel varlıkların ya da bir türün değil, doğanın gerçekliğinin kendi içinden geldiğini, kendi içinde örgütlenmiş ve kendini örgütleyen bir bütün olduğunu vurgular.¹⁴ Böylelikle bütünlüklü bir doğa tasarımı yoluyla Kant'ın tam anlamı ile aşamadığı, belki de aşmak istemediği mekanizmi geride bırakmış olur. Kant, öz-örgütlenme söz konusu olduğunda kendini sadece biyolojik alanla sınırlandırırken Schelling, inorganik alanı da bu sürece dâhil eder.¹⁵ Ona göre mekanik ve organik işleyiş, Kant'ta olduğu gibi keskin sınırlarla ayrılmayıp biri diğeri yoluyla açıklanabilir. Ancak bu noktada açıklayıcı neden mekanizm olmayacaktır. Bir başka ifade ile Schelling'e göre organik varlıklar mekanik ilkelere göre açıklanamayan bir yapıdadır; buna karşılık mekanik işleyiş organik olan yoluyla açıklanabilir. Schelling, bu yaklaşımını *Weltseele*'de¹⁶ Jacobi'nin *David Hume* adlı eserinden yaptığı bir alıntıyı da ekleyerek şöyle ortaya koyar:

“Yaşamı şeylerin bir niteliği haline getirmekten daha yanlış bir şey bilmiyorum, çünkü tam tersine, şeyler sadece yaşamın nitelikleridir, sadece onun farklı ifadeleridir; çünkü çokluk ancak birbirinin içine geçebilir ve yaşayanda bir olabilir. Öyleyse şeyler organizmanın ilkeleri değildir, tam tersine organizma şeylerin ilkesidir.”¹⁷

Mekanizmin organizmadan dışlanmadığını, aksine bu iki var oluş biçiminin aynı temel dinamik sürecin farklı ifadeleri olduğunu varsayan Schelling'e göre, mekanizma dediğimiz şey, yalnızca ölü, hareketsiz madde olmayıp daha derin, organik bir gerçekliğin görünümüdür. Bu bağlamda Schelling, mekanizma ve organizmanın her ikisini de daha büyük bir bütünün birbirine bağlı yönleri olarak görür ve doğa bilimlerinin mekanik açıklamaları ile canlıların organik birliği arasındaki boşluğu doldurmaya çalışır. Kısacası Kant, canlı organizmaları anlamada mekanik açıklamaların sınırlamalarını vurgularken, Schelling, mekanizmaları ve organizmaları birleşik bir doğa anlayışına entegre etmeye, onları karşıt değil tamamlayıcı olarak görmeye çalışır.¹⁸ Böylelikle Grant'ın da vurguladığı gibi, Schelling aslında doğa felsefesi aracılığıyla doğayı kendi analojik kavrayışı içinde tutan ve ortaya çıkışından bu yana iki yüz yıl boyunca etkisini sürdüren Kantçı çerçevenin dışında kalmanın büyük ölçüde denenmemiş sonuçlarına nadir bir örnek sunar.¹⁹

2. Doğanın Düzenleyici İlkesinden Kurucu İlkesine

Kant, kendi kendini örgütleyen bir organizmanın varlığını bir varsayımın ötesine götüremiyorsa, bu durumda onun doğa tasarımında kullandığı amaçlılık, düzenleyici bir ilkeye işaret etmekten öte bir anlam taşımaz. Yani amaçlılık, olgunun nesnel bir özelliği değil, organizmalar karşısındaki yargımıza uygun bir ön varsayımdır. Bir başka ifade ile yaşam, herhangi bir ilahi tasarımı kanıtlamaz, ancak belirli bir epistemolojik düşünme biçimini gerektirir²⁰ İşte bu noktada Kant'ın yargı gücüne ilişkin ayrımını göz önünde bulundurmak gerekir.

Hatırlanacağı gibi Kant'a göre yargı gücü ya belirleyicidir ya da yansıtıcıdır. Doğa, zorunlu evrensel yasalar yoluyla düşünülebilir. Doğanın bu zorunlu yasaları söz konusu olduğunda yargı gücü belirleyicidir ve bu belirleyici yargılar yoluyla doğa yasaları oluşturulur. Yansıtıcı yargıların ise yasa koyma gücü yoktur, yalnızca olgular

¹⁴ Schelling, *Sämmtliche Werke*, I/3:17.

¹⁵ Schelling'in bu konuda Kantçı sınırları aştığının açık göstergelerinden birisi de terminoloji konusundaki farklı seçimleridir. O, Kant'tan farklı olarak dinamik süreç, oluşum, öz-inşa, öz-kuruluş gibi kavramları kullanmayı tercih eder (Heuser-Kessler, *Die Produktivität der Natur: Schellings Naturphilosophie und das neue Paradigma der Selbstorganisation in den Naturwissenschaften*, 53).

¹⁶ Eserin orijinal başlığı *Von der Weltseele. Eine Hypothese der höheren Physik zur Erklärung des allgemeinen Organismus. Nebst einer Abhandlung über das Verhältniß des Realen und Idealen in der Natur oder Entwicklung der ersten Grundsätze der Naturphilosophie an den Principien der Schwere und des Lichts* olup Türkçeye *Dünya Ruhü Üzerine, Genel organizmayı açıklamak için yüksek bir fizik hipotezi. Ek olarak doğadaki gerçek ile ideal arasındaki ilişki üzerine bir inceleme veya yerçekimi ve ışık ilkeleri üzerine doğa felsefesinin ilk ilkelerinin geliştirilmesi* şeklinde çevrilebilir. Burada eser, *Weltseele* şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

¹⁷ Schelling, *Sämmtliche Werke*, I/2:500.

¹⁸ Frederick C. Beiser, *German Idealism: The Struggle Against Subjectivism 1781–1801* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002), 521.

¹⁹ Grant, *Philosophies of Nature after Schelling*, 17-18.

²⁰ Huneman “From the Critique of Judgment to the Hermeneutics of Nature: Sketching the Fate of Philosophy of Nature after Kant,” 2-3.

arasındaki bağlantılara yönelir. Bu yüzden bu yargılar, belirlemez, düzenleyicidir ve derin düşünen yargı yetisine aittir.²¹ Kant, doğanın salt mekanizm ile açıklanamadığı noktada bir organizmaymış gibi düşünülmesi gerektiğini ve bu noktada işin içine yansıtıcı yargıların girdiğini ileri sürer. Buna göre doğanın mekanik açıklamasının eksikliği, doğaya organizasyon atfedilebilmesi, buna karşın doğanın kendine bu organizasyonu atfedememesidir.²² Elbette A'nın B'ye nedensel olarak bağlı olduğu ifadesi, mekanizm yoluyla kurulmaktadır. Ancak A'nın B'ye niçin nedensel olarak bağlı olduğu ise bu yolla açıklanamaz. Nedensel ilişkinin gerekliliği mekanizmin sınırları içerisinde daha fazla gerekçelendirilmemiştir. Bu yüzden doğal olayların doğal amaçlara göre açıklanması artık odak noktası olmalıdır.²³

Ancak bu, düşünüldüğü gibi gerçek bir açıklama olmayıp sadece açıklanamayana karşı varsayımsal bir tatmin sunar. Doğanın tümüyle mekanik olmadığına dair inancı besleyip sürdürme işlevi görür. Bu yüzden Kant *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde doğaya ilişkin bilginin düzenleyici ilkesi olarak yalnızca yansıtıcı yargıya işaret eder ve deneysel bilginin kapsamını us için belirsiz bırakır. Kant, doğanın kendi kendini örgütlediği inancını sezgisel olarak değerli görse de bunun hiçbir şeyi açıklayamadığını, düzenleyici bir ilke olmaktan öteye geçemediğini açıkça ortaya koyar.²⁴

Genç Schelling, daha önce de vurgulandığı gibi, Kant'ın organik doğanın bilgisine ilişkin eleştirel sınırlamasının ötesine geçen ilk isimdir. Bunu, doğadaki tekil var oluşlar için doğa felsefesinde genel bir ilkeye gereksinim olduğunu görerek ve bu ilkeyi koyarak gerçekleştirir. Ona göre parçanın tanınması ya da bilinmesi, onun yalnızca doğadaki bütünün sistematik bağlamındaki yerinin belirlenmesiyle mümkündür.²⁵ Schelling'in doğa felsefesi içerisinde ortaya koyduğu ve radikal olarak nitelendirilebilecek bu yol ayrımı, organizmayı düzenleyici bir ilke yoluyla açıklamaktan vazgeçerek onun yerine kurucu bir ilkeyi koyması ile belirginleşir. Bu adım, tam olarak Kant'ın doğanın bilinmesi konusunda zihnin yetilerinin sınırları olduğu şeklindeki varsayıma açık bir karşı duruştur. Bu karşı duruş, doğanın sadece bir bilme konusu olmadığı, onun kendi başına var olan bir bütünlük olduğu vurgusunu da beraberinde getirir.²⁶

Schelling'in bu yeni doğa felsefesi tasarımı ile birlikte, perspektifimiz, Kantçı epistemolojik sınırlardan uzaklaşarak ontolojiye kayar. Öyle ki organik yaşam artık yalnızca bilen öznenin bir açıklama biçimi değildir, o doğanın kendisine içseldir. Doğa felsefesinde ortaya çıkan bu yeni bakış açısı, kavramı doğaya içselleştirme ile sonuçlanır. Schelling, bu yaklaşımını doğada maddenin yanı sıra kavramın da olduğunu söyleyerek temellendirmeye çalışır.²⁷ Buna göre her organizma varoluş nedenini kendi içinde taşır, çünkü kendi başına bir neden ve sonuçtur. O, bir bütünlüktür ve hiçbir bireysel parça, bu bütünün dışında var olamaz. Hatta bu bütünün kendisi de yalnızca parçaların etkileşiminde var olur. Diğer her nesnede parçalar keyfi iken ancak organik bir varlıkta gerçekler; dışsal bir müdahale olmadan var olurlar. Bu, her organizmanın bir kavrama dayanması demektir. Öyle ki Schelling'e göre bütünün parçalara, parçaların da bütüne zorunlu ilişkisi varsa, orada bir kavram vardır.²⁸ Schelling'in kavram ile doğa arasında kurduğu ilişki, lain Hamilton tarafından oldukça anlaşılır bir biçimde şu şekilde ortaya koyulmuştur:

“Daha çağdaş terimlerle ifade edersek, doğa felsefesi, doğanın mantıksal-dilsel ya da fenomenal belirlenimine itiraz eder; pratik olanın önceliğini reddeder; özne kuramını ‘ben’in değil, ‘kendiliğin’—yani kath’ auto öznenin—kuramı olarak yeniden biçimlendirir ve buna karşılık gelen bir ‘özne olarak doğa’ kuramı ortaya koyar. Böylece, kavramların

²¹ Kant, *Kritik der Urteilkraft*, BXXIX–XXX.

²² Kant'ın bu yaklaşımının arka planında, yaşadığı zaman diliminde biyoloji biliminde ortaya konulan görüşlerin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Timothy Lenoir, *The Strategy of Life: Teleology and Mechanism in Nineteenth Century German Biology* (Chicago: University of Chicago Press, 1948), Chapter 1.

²³ Aaron Fellbaum, “Kants Organismusbegriff und seine Transformation in der Naturphilosophie F. W. J. Schellings,” *Archiv für Begriffsgeschichte* 47, (2005): 218.

²⁴ Kant, *Kritik der Urteilkraft*, B270, B39–344, B354ff.

²⁵ Klaus Düsing, “Ein Brief von Schelling an Steffens über Naturphilosophie,” *Hegel-Studien* 9, (1974): 39–42.

²⁶ Schelling'in bu vurgusu, onu mekanizm karşıtı bir tavır olarak vitalizme götürmez. O, kendi kendini örgütleyen doğanın, yani yaşamın doğal ilkelerle açıklanamayacağı şeklindeki vitalist görüşü bir yanılgı olarak kabul eder ve bu yaklaşımın yegâne sonucunun, araştırmacının cesaretini kırmak olacağını dile getirir. Schelling, *Sämmtliche Werke*, I/2:348.

²⁷ Fellbaum, “Kants Organismusbegriff und seine Transformation in der Naturphilosophie F. W. J. Schellings,” 221.

²⁸ Schelling, *Sämmtliche Werke*, I/2:41.

inşasını 'maddenin kendi kendini inşası' (IV, 4) ile ilişkilendirerek her türlü koşullandırmadan kurtarır; kavramsal oluş ile doğal oluşum bir ve aynı hâle gelir; başka bir deyişle, doğa kendi kendisini üretir.²⁹

Burada dikkat çekici olan, Schelling'in de tıpkı Kant gibi araç-amaç yerine parça-bütün sözcüklerini kullanıyor olmasıdır. Buna karşın Schelling, bu parça-bütün sözcüklerinin, zihnin birer kavramı olmayıp doğanın kendisine ait olduğunu vurgular. Şu halde artık bir yargılama fikri olmayan bütün fikri, Schelling'in doğa felsefesinin sınırları içerisinde Kant'ın önerdiği mantıksal belirlenimin ötesinde, canlıların gerçek belirlenimi haline gelir.³⁰ Schelling, bu bağlamda doğayı, kendini gerçekleştirme ve geliştirmeye yönelik içsel bir dürtüye sahip, yaşayan, kendi kendini organize eden bir bütün olarak görür. Kant'ın düalizminin aksine doğanın mekanik ve organik yönlerini, tek bir tutarlı sistemde birleştirmeye çalışır. Schelling'e göre maddenin doğasını anlama sorunu, bir bütün olarak evrenin veya herhangi bir organize bedeninin doğasını anlama sorunundan farklı değildir.³¹ Ona göre doğanın tamamı ve doğanın her bir parçası bir organizma gibi anlaşılmalıdır. Bir başka ifade ile erken dönem Schelling için doğa, bütünlüğü içerisinde evrensel bir organizmadır; yaşam, tüm varlıkların öz ilkesidir ve mekanizma dâhi buna tâbi olmalıdır.³²

3. Doğanın Bütünlüğünü Yakalamada Refleksiyondan İmgeleme Geçiş

Schelling'in doğaya bakışının Kant'tan farklılaştığı noktayı anlayabilmek için onun felsefi düşünme tarzına biraz daha yakından bakmak gerekir. Ona göre felsefe, özne ile nesne arasındaki ayrım ile başlar. Felsefenin olanaklılığının koşulu, varlığın bölünmüşlüğüdür. Bu bölünmüşlük olmasaydı felsefe de olmayacaktı. Ama felsefe sonunda kendi kendini yok etme tehlikesi ile karşı karşıya kalsa da bu ayrımı aşmaya ve ayırmadan önceki özdeşliği, yani varlığın birliğini kavramaya çalışır.³³ Varlığın birliği, doğanın da birliği anlamına gelir. Doğa bir bütündür, kendiliğindenliğe ve bağımsız bir varlığa sahiptir; buna bağlı olarak kavranma biçimi de farklıdır. Bu yaklaşım biçiminden de anlaşılacağı gibi Schelling'in doğa tasarımı her ne kadar Kantçı bir soykütüğe sahipmiş gibi görünse de Kant'ın doğa kavrayışından belirgin bir biçimde farklılaşır. Bu farklılık, onun doğayı refleksif bir sürecin parçası olarak ele almaktan kaçınması ile belirginleşir. Bunun bir sonucu olarak doğa, artık *Ben*'in karşıtı olan bir *Ben-olmayan* olmaktan çıkar ve kendi bütünlüğü içinde koyulmaya çalışılır. Bir başka ifade ile özne, artık kendi dışında, ondan bağımsız bir biçimde var olan doğanın kendi içindeki ilişkiler ağının ne olduğunu ortaya çıkarmaktan çok, bu ilişkiler ağının öznedeki görünüşleri üzerinde duracaktır. Önemli olan bunların bizim için nasıl fiili hale geldiği, fenomenlerin bu bağlantılarının, bizim onları düşünmek zorunda kaldığımız temsilimizde gerekliliğe nasıl ulaştığıdır.³⁴ Bu ana ulaşıldığında doğanın görünür tin, tinin ise görünmeyen doğa olduğu sezilecektir.³⁵

Schelling'in penceresinden yaklaşarak doğayı canlı bir organizma olarak görmeye başladığımızda dogmatik felsefeyi bir kenara bırakıp, sonlu ve sonsuzun birliğini sonluluk içinde, yani zorunlu ve zamansal varoluşumuz içinde kavrayabilen yeni bir felsefeyi hedefleyerek ilerleyebiliriz. Schelling'e göre söz konusu felsefe, doğada bir yaşam basamakları dizisinin bulunduğunu kabul etmek zorundadır. Hatta yalnızca organize olmuş maddede bile yaşam vardır; ancak daha sınırlı bir yaşam türü. Schelling'e göre bu yaklaşım biçimi o kadar eskidir ki, günümüze kadar sarsılmaz bir şekilde korunmuştur. Organize edilmiş bedende zorunluluk ve rastlantısallık sıkı şekilde bir araya

²⁹ Grant, *Philosophies of Nature after Schelling*, 19.

³⁰ Fellbaum, "Kants Organismusbegriff und seine Transformation in der Naturphilosophie F. W. J. Schellings," 221.

³¹ Böylece Schelling, Kant'ın *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde fenomenlerin doğrudan mekanik nedensellik kavramı altında sınıflandırıldığı inorganik cisimlere ilişkin belirli yargılar ile organik cisimler veya organize bir bütün olarak doğaya ilişkin yansıtıcı yargılar arasında ortaya koyduğu ayrımı ortadan kaldırır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Joan Steigerwald, "Epistemologies of Rupture: The Problem of Nature in Schelling's Philosophy," *Studies in Romanticism* 41:4, (2002); Luca Illetterati ve Andrea Gambarotto, "The Realism of Purposes: Schelling and Hegel on Kant's Critique of Teleological Judgement," *Rivista di Estetica* 74, (2020): 106-118.

³² Klaus Düsing, "Teleologie der Natur. Eine Kant-Interpretation mit Ausblicken auf Schelling" in *Natur und Subjektivität: Zur Auseinandersetzung mit der Naturphilosophie des jungen Schelling*, ed. Reinhard Heckmann, Hermann Krings ve Rudolf W. Meyer (Stuttgart: Friedrich Frommann Verlag, 1985), 187.

³³ L. V. Distaso, *The Paradox of Existence: Philosophy and Aesthetics in the Young Schelling* (Dordrecht: Kluwer, 2004), 135.

³⁴ Steigerwald, "Epistemologies of Rupture: The Problem of Nature in Schelling's Philosophy," 551.

³⁵ Schelling, *Sämtliche Werke*, I/2:56.

geldiği için, insan zihni erken bir dönemde, kendi kendini örgütleyen bir madde fikrine yönelmiştir. İnsan, şeylerin temelini bir yandan doğanın kendisinde, diğer yandan doğanın üzerinde yer alan bir ilke içerisinde aramak zorunda hissetmiş ve bu yüzden çok erken bir dönemde tin ve doğayı bir bütün olarak düşünmeye yönelmiştir. Bu nedenle doğa Schelling'e göre saf refleksiyon felsefesi tarafından asla geliştirilemeyecek bir var oluş alanıdır ve ancak imgelemin sembolik dili ile kavranabilir. Doğa, refleksiyondan uzaklaştığımız düzeyde bizimle anlaşılır biçimde konuşur.³⁶

Schelling'e göre felsefi etkinliğin özünde ayrımları aşma çabası yatar ve bu çaba sonucunda refleksiyon, yerini spekülasyona, anlama yetisi ise imgeleme bırakır. Öyle ki refleksiyon söz konusu olduğunda kendimize dış nesnelerin temsillerinin nasıl mümkün olduğu sorusuna, hatalı bir şekilde bu nesnelerin bizim temsillerini detaylandırdığımız süreçten bağımsız olduğu yanıtını veririz, oysa imgelem söz konusu olduğunda nesne ve temsil bir ve aynı şeydir.³⁷ Görüldüğü gibi aslında bu noktada Schelling, Kant'tan daha çok Kantçıdır ve *Yargı Gücü'nün Eleştirisi*'nin mirasına Kant'tan daha çok sahip çıkar. Doğanın anlaşılmasında imgelemin rolüne yaptığı vurgu, bunun açık bir göstergesidir. Kant'ın yargı gücüne varlığın birliğini sağlamada yardımcı bir rol verdiği yerde, Schelling, ona oyunda başrolü verir ve doğayı bu yolla üretici imgelemin ellerine teslim eder.

Schelling'in doğa felsefesi tasarımı imgelemi ön plana çıkarma arzusunun kökeninde, imgelemin ayrımların ötesindeki birliği gösterme yetisi olması yatar. Ona göre doğa söz konusu olduğunda ulaşılması istenen hedef, doğanın zihnimizin yasalarıyla tesadüfen örtüşmesi değil, fakat onun aynı zamanda zihnin yasalarını gerçekleştirmesidir. Doğa, ancak bu koşullar altında doğa olarak adlandırılabilir. Bu yüzden Schelling, doğa felsefesi söz konusu olduğunda öncelikli olanın, içimizdeki ruh ile dışımızdaki doğanın mutlak özdeşliğinde, dışımızdaki bir doğanın nasıl mümkün olduğu sorununun çözülmesi olduğunu ileri sürer. Daha ileri araştırmalarımızın nihai hedefi der, işte bu doğa fikridir. Ona göre eğer birlik halindeki doğa düşüncesine erişebilirsek sorunu çözmüş olduğumuzdan emin olabiliriz.³⁸

4. Doğanın Zorunluluğundan Özgürlüğüne

Kant için doğa, fenomenal alanla sınırlıdır. Deneyimin birliği, zihnin a priori kategorileri aracılığıyla kurulur ve bu birlik özellikle nedensellik kategorisine dayanır. Bu nedenle doğada olup biten her şey zorunlu olarak neden-sonuç ilişkileri içinde açıklanır. İnsanın anlama yetisinin görevi, fenomenal çokluğu düzenleyici ilkeler aracılığıyla bir birlik haline getirmektir. Kant'ın yaklaşımında özgürlük yalnızca noumenal alanda, yani aklın kendi kendine yasa koyma yetisinde mümkündür. Böylece doğa, zorunluluğun; özgürlük ise ahlaki özerkliğin alanı olarak birbirinden ayrılmıştır.³⁹

Schelling, bu ayrımı radikal bir biçimde sorgular. Ona göre doğa, yalnızca zorunlu yasaların alanı olarak kavranamaz; kendi kendini üretme, çoğaltma ve sürekli aşma kapasitesiyle özgürlük ilkesini de içinde barındırır. Böyle olduğu için de zihnin doğayı kavramak için kullandığı düzenleme ilkesi, artık doğaya sorduğumuz sorulara yanıt veremez. Doğa felsefesi, sadece nedensel ilişkileri açığa çıkaran mekanik bir yapıya indirgenemez; onun temel işlevi bunun ötesine uzanmak ve doğanın içsel üretken yasalarını kavramak olmalıdır.⁴⁰ Doğayı anlamak için işleyişteki neden-sonuç ilişkileri bir noktada aşılmalıdır, çünkü doğanın kendine özgü bir tini vardır. Bunu, onun kendi kendini yaratma ve çoğaltma kapasitesinden, sürekli dinamizminden anlamak olanaklıdır. Doğanın özgür ruhu, basit bir mekanik yasayla ele geçirilemez. Ele geçtiği düşünüldüğünde, kendi kendini çoktan bambaşka bir evreye geçirmiş olur. Doğanın yaratım süreci bitimsizdir ve bu süreç sabit, değişmeyen, yalnızca zorunlu yasalarla kavranamaz. Doğayı anlamak için, zihnin onu anlamak için kurguladığı yasaların ötesindeki içsel yasalarına dönmek gerekir. Bu yüzden

³⁶ Schelling, *Sämmtliche Werke*, I/2, 46-47.

³⁷ Distaso, *The Paradox of Existence: Philosophy and Aesthetics in the Young Schelling*, 136.

³⁸ Schelling, *Sämmtliche Werke*, I/2:55-56.

³⁹ Immanuel Kant, *Kritik der praktischen Vernunft, Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974), A:29-31.

⁴⁰ Schelling, *Sämmtliche Werke*, I/2:56-58.

Schelling'in elinde doğa felsefesi, söz konusu dinamizme kucak açan spekülâtif bir fiziğe dönüşür.⁴¹

Empirik fizik nesnesini “bitmiş bir ürün” gibi ele alırken, spekülâtif fizik doğayı ‘oluş süreci’ içinde kavrar. Steigerwald’ın ifadesiyle, Schelling’in spekülâtif fiziğinde doğa var olmuş şeylerin toplamı olarak değil, olanakların sonsuz üretimi olarak görülür.⁴² Bu noktada özgürlük–zorunluluk karşıtlığı yeni bir biçim alır. Kant’ta özgürlük ve zorunluluk farklı düzlemlere, yani fenomenal–noumenal alana dağıtılırken, Schelling’in doğa felsefesinde bu iki ilke doğanın kendi iç işleyişinde bir arada bulunur. Her oluşumda zorunluluk, yani sınırlama ve özgürlük, yani aşma iç içedir. Bu nedenle doğa, Schelling için asla tamamlanmış bir bütün değil, sürekli üretim halinde olan, özgürlük ve zorunluluğun diyalektik geriliminde işleyen bir süreçtir.⁴³

Kant, bir doğa felsefesi söz konusu olduğunda empirik kavramlardan, deneyimde verilenden daha ileri analize açık olmayan bir içerikten yola çıkar. Buna karşın Schelling, spekülâtif fiziğin bir üründen, yani bir ‘şey’den yola çıkamayacağını, koşulsuz olana kadar uzanması gerektiğini savunarak bu tür kısıtlamaları eleştirel bir şekilde sorgular.⁴⁴ O günün koşullarında yapılan fiziğin, tam da empirizme dayalı bir fizik olup tam anlamı ile bilim olamayacağını öne süren Schelling, bu bağlamda fiziği bilime dönüştürmenin, doğayı kendiliğindenliğine ulaştırmak olacağını ve yapmak istediğinin bu olduğunu vurgular. Ona göre bu, ancak spekülâtif bir fizik yoluyla olanaklı olacaktır. Spekülâtif fiziğin sınırları içerisindeki ön kabul, doğanın epistemolojik düzeyde mutlak bir sentezinin olanaklı olmadığı, nitekim onun ontolojik olarak sürekli bir dönüşüm içinde olduğudur.⁴⁵

Doğada bulunan herhangi bir üründe hem üretkenlik hem de kısıtlama, özgürlük ve zorunluluk vardır; öyle ki, en basit oluşumda bile bir özgürlük unsuru ve daha ileri bir oluşum potansiyeli vardır ve en yüksek oluşumda bile bir zorunluluk unsuru vardır.⁴⁶ Kant, doğayı zorunluluğun alanına, özgürlüğü ise noumenal düzeye yerleştirerek ikisini birbirinden ayırır. Schelling ise bu ayrımı yıkarak, doğayı hem zorunluluk hem de özgürlüğün birlikte işlediği sonsuz bir oluş olarak temellendirir. Bu farklılık, Kant’ın eleştirel sınırlandırıcı tavrıyla Schelling’in spekülâtif açılımı arasındaki en belirgin kopuş noktalarından biridir.

Sonuç

Gelinen noktada, Schelling’in doğa felsefesi Kant’tan aldığı etkileri kendi sistematığı içinde özgün bir düzeye taşımıştır. Kant’ın doğayı anlamada mekanik açıklamayı hâlâ merkezde tutması, Schelling’in düşüncesinde eleştirel bir süzgeçten geçirilir. Kant’ın mekanik doğa tasarımı aşma girişimlerinin yetersizliğini gören Schelling, doğanın salt düzenleyici ilkelerle kavranamayacağını fark ederek bunu felsefesinin çıkış noktası yapar. Dolayısıyla onun Kant’tan kopuşu yalnızca doğa anlayışları arasındaki biçimsel farkları değil, aynı zamanda felsefenin ve varlığın doğasına ilişkin temel yönelim farklılıklarını da açığa çıkarır. Kant için doğa, insan zihninin kategorileriyle düzenlenen bir fenomenler alanıdır; Schelling içinse, kendi iç yasalarına göre etkin ve yaratıcı bir varlık alanı. Bu yönüyle Schelling, doğayı özne merkezli bilginin sınırlarından kurtararak ona kendine özgü bir ontolojik statü kazandırır.

Bu perspektif, felsefenin merkezine yalnızca insanı değil, doğayı da varlık olarak yerleştirir. Doğa artık edilgin bir nesne değil; kendi içsel hareket yasalarına, üretkenliğine ve özerkliğine sahip bir bütün olarak düşünülür. Schelling, doğaya hükmetme arzusundan çok onunla varlık düzeyinde bir ortaklık kurmanın gerekliliğini vurgular. Böylece yalnızca Kant’tan değil, modern düşünce geleneğinin bütünüyle insanmerkezli doğa kavrayışından da ayrılır. Onun açtığı bu düşünsel yönelim, bilen öznenin doğayı dışsal bir yansıma olarak değil, kendi varoluşunun içkin

⁴¹ Steigerwald, “Epistemologies of Rupture: The Problem of Nature in Schelling’s Philosophy,” 551-552.

⁴² Steigerwald, “Epistemologies of Rupture: The Problem of Nature in Schelling’s Philosophy,” 557.

⁴³ Schelling *Sämmtliche Werke*, I/3:308.

⁴⁴ Steigerwald, “Epistemologies of Rupture: The Problem of Nature in Schelling’s Philosophy,” 557.

⁴⁵ Schelling, *Sämmtliche Werke*, I/23:283.

⁴⁶ Steigerwald, “Epistemologies of Rupture: The Problem of Nature in Schelling’s Philosophy,” 557.

koşulu olarak anlamasının önünü açar. Artık mesele öznenin bilgisi değil, varlığın kendisinin, kendisi aracılığıyla açığa çıkışıdır.

Bu vurgu, doğanın nesneleştirilmesine karşılık onun kendi anlamını ve bütünlüğünü kabul eden bir felsefi yönelime işaret eder. Böyle bir dönüşüm yalnızca Schelling sonrası felsefi akımları değil, günümüzün doğa-felsefe ilişkisini tartışan yaklaşımları da derinden etkilemiştir. Schelling bu yolla, eleştirel felsefenin sınırlarını genişletmiş ve modern biyolojinin metafizik temellerine kadar uzanan bir ontolojik yeniden düşünme alanı açmıştır. Yaşamın organizma ile çevre arasındaki karşılıklı etkileşim içinde beliren dinamik bir denge olarak kavranması, onun doğayı özsel etkinlik olarak düşünmesinin dolaylı etkisidir. Bu kopuş, yaşamın sürekliliği, organizmanın çevresiyle bağı ve doğa süreçlerinin içkin bütünlüğü gibi kavramların yeniden temellendirilmesine zemin hazırlar.

Schelling'in yeniliği, doğayı betimleyen bir sistem kurmasında değil, felsefenin kendisini doğa temelinde tanımlamasındadır. Doğa, onun düşüncesinde, zorunluluk içinde özgürlüğünü açığa çıkaran üretici bir ilke ve felsefenin asli zemini hâline gelir. Bu hamle, felsefeyi özne merkezli bilgi teorisinin sınırlarından kurtararak ontolojinin sahasına taşır. Böylece Schelling'in doğa felsefesi, yalnızca Kantçı refleksiyonun aşılması değil, modern düşüncede doğanın yeniden kuruluşuna yönelen bir ontolojik devrimdir. Doğayı kendi içkin yasalarıyla öz-belirleyen bir bütün olarak kavrayan bu yaklaşım, çağdaş doğa ontolojilerinde—örneğin kuantum fiziğinin olasılıksal ve ilişkisel doğa yorumlarında—derin bir yankı bulur. Schelling'in felsefesi, doğayı edilgin bir mekanizma değil, zorunluluk içindeki özgürleşme hareketi olarak kavrayan erken bir ontolojik form önerir ve felsefeyi yeniden doğa üzerinden düşünmenin imkânını gösterir.

Kaynakça

- Beekman, W. ve H. Jochemsen. "The Kantian Account of Mechanical Explanation of Natural Ends in Eighteenth and Nineteenth Century Biology," *History and Philosophy of the Life Sciences* 44, sayı: 10 (2022). Erişim 14 Ekim 2025. <https://doi.org/10.1007/s40656-022-00484-0>.
- Beiser, Frederick C. *German Idealism: The Struggle Against Subjektivism 1781–1801*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.
- Distaso, Leonardo V. *The Paradox of Existence: Philosophy and Aesthetics in the Young Schelling*. Dordrecht: Kluwer, 2004.
- Düsing, Klaus. "Ein Brief von Schelling an Steffens über Naturphilosophie," *Hegel-Studien* 9, (1974): 39-42.
- Düsing, Klaus. "Teleologie der Natur. Eine Kant-Interpretation mit Ausblicken auf Schelling" in *Natur und Subjektivität: Zur Auseinandersetzung mit der Naturphilosophie des jungen Schelling*, Editörler: Reinhard Heckmann, Hermann Krings ve Rudolf W. Meyer, 67–89. Stuttgart: Friedrich Frommann Verlag, 1985.
- Fellbaum, Aaron. "Kants Organismusbegriff und seine Transformation in der Naturphilosophie F. W. J. Schellings," *Archiv für Begriffsgeschichte* 47, (2005): 215-23.
- Grant, Iain Hamilton. *Philosophies of Nature after Schelling*. London: Continuum, 2006.
- Heuser-Kessler, Marie-Luise. *Die Produktivität der Natur: Schellings Naturphilosophie und das neue Paradigma der Selbstorganisation in den Naturwissenschaften*. Berlin: Duncker & Humboldt, 1986.
- Huneman, Philippe. "From the Critique of Judgment to the Hermeneutics of Nature: Sketching the Fate of Philosophy of Nature after Kant," *Continental Philosophy Review* (2006). Erişim 14 Ekim 2025. <https://doi.org/10.1007/s11007-006-9017-2>
- Kant, Immanuel. *Kritik der praktischen Vernunft, Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974.
- Kant, Immanuel. *Kritik der Urteilskraft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974.
- Lenoir, Timothy. *The Strategy of Life: Teleology and Mechanism in Nineteenth Century German Biology*. Chicago: University of Chicago Press, 1948.
- Illetterati, Luca ve Andrea Gambarotto. "The Realism of Purposes: Schelling and Hegel on Kant's Critique of Teleological Judgement," *Rivista di Estetica* 74, (2020): 106-188.
- Schelling, F. W. J. *Ideen zu einer Philosophie der Natur*. In *Sämmtliche Werke*, vol. II, 42–50. Stuttgart: Cotta, 1803.
- Schelling, F. W. J. *Sämmtliche Werke*. Vol. I/10. Stuttgart: Cotta, 1859.
- Steigerwald, Joan. "Epistemologies of Rupture: The Problem of Nature in Schelling's Philosophy," *Studies in Romanticism* 41:4, (2002): 545-584.